

МОДЕЛИ ЗА ОРГАНИЗИРАНЕ НА ПРЕСТЪПНОСТТА

Георги Петрунов

Резюме: В литературата организационните форми, които организираната престъпност може да заема, се концентрират около четири основни модела: кланове, йерархии, мрежи и пазари. Основна цел на статията е да представи всеки един от четирите модела, по които престъпността може да бъде организирана и изследвана. За тази цел в статията се прави преглед на моделите и се очертават тенденции за бъдещите изследвания, които би трябвало да се насочат към изучаване и по-динамично приложение на тези модели.

Днес ООН обявява организираната престъпност за втория по важност и сериозност глобален проблем¹. Организираната престъпност се обявява за заплаха за демокрациите (Allum and Siebert 2003) или за нов авторитаризъм (Friman and Andreas 1999). Някои автори (Berdal and Serrano 2002: 5) отбелязват, че процентът на организирана престъпност, измерен като компонент на глобалната икономика се е увеличил драматично през изминалия четвърт век и тя може дори да се определи като главната „бързо развиваща се индустрия“ в края на XX век. Подобно е мнението и на други автори: „Глобалната картина не е обнадеждаваща. Съществува нарастване на общия размер на престъпността... Бъдещето може да бъде дори по-мрачно отколкото някои предвиждания го посочват“ (Carrabine et al. 2004: 100).

За изследването и за ограничаването на организираната престъпност е важно да се познават нейните организационни модели, защото както показват изследванията на организираната престъпност, тя се различава от другите видове престъпност по своята организация. „Организацията позволява на лицата, включени в нея, да се ангажират с престъпления от различни разновидности и широк обхват (например контрабанда на наркотици; рекет) за разлика от техните неорганизирани колеги“ (Abadinsky 2002: 8). За да разберем как извършват тези многообразни и широкообхватни дей-

¹ VIII конгрес на ООН. Хавана, 27.08 — 07.09.1990 г. Издателство ООН. N R 91, IV, 2. Гл. I. С.7. Цит. по Репецкая 2000: 2.

ности е необходимо да се изследват структурите, които организираната престъпност може да създаде и използва. Както казва Мерили Рейнолдс (Reynolds 1995: 4), основният въпрос, интересуваш социолозите, които изследват организираната престъпност, е „Каква е организационната ѝ структура?“

Множество автори (Abadinsky 2002; Albanese 2004; Liddick 1999; Lyman and Potter 2003; Potter 2004; Standing 2003; von Lampe 2003) предлагат разнообразни типологии на моделите на организирана престъпност. Въпреки различията в предлаганите типологии, най-общо в литературата отговорите на въпроса как може престъпността да бъде организирана се концентрират в четири модела: кланов, йерархичен, мрежови и пазарен. В текста те ще бъдат представени по реда, по който са доминирали при обяснението на организираната престъпност. МакИлуейн (McIllwain 1999: 303) отбелязва, че йерархиите са били доминиращ модел през 60-те години на XX век, през 70-те години това са били мрежите, през 80-те — пазарният модел. В допълнение може да добавим клановия модел за координиране на престъпността, приложението на който, както отбелязва Стендинг (Standing 2003: 12), може да се открие още в началото на XX век при изследванията на престъпните банди.

I. Кланов модел

Съвременен и ясен пример за употребата на клановия модел за описание на криминалните организации е предложен от Летиция Паоли (Paoli 2001; 2003). Основното измерение в анализите на Паоли е свързано с природата на членството в организираните престъпни групи. Според авторката, в престъпните организации членството се основава на ритуали, роднинство, стари обичаи, които веднъж са доминирали социалната организация. Това членство, според Паоли, може да се свърже с това, което Вебер нарича статусен договор (*status contract*). Тази алтернативна форма на членство не се базира на никакви специфични задължения или очаквания; по-скоро тя се постига чрез ставането част от групата, която може да включва съглашение за цял живот, което изисква приемане на нов социален статус и трябва подчинение на груповите правила.

С ритуалното посвещаване в мафията новият член е задължен да приеме неизменно нова идентичност — да стане „мъж на честта“ — и да подчини цялата си вяроност на членството в престъпната организация. „Мъжете на честта“, както отбелязва Паоли, са задължени да пазят в тайна състава, дейността и плановете на тяхната група. Авторката отбелязва, че „за да се защитят от арести и полицейски преследвания за тяхната непрекъсната употреба на насилие, те са имали нужда да прибегнат до различни степени на

секретност“ (Paoli 2001: 160). Така тези организации изпъкват като едни тайни общества, при които, както отбелязва Зимел (Simmel 1906), тайната представлява преди всичко защитна стратегия.

Церемонията по приобщаването създава ритуални връзки на братство и сред членовете на мафиотската фамилия, т.е. включването е едновременно и акт на побратимяване. Новият член става „брат“ на всички останали членове и което е по-важно, както отбелязва Паоли, той споделя с тях това, което антрополозите наричат „режим на обща реципрочност“. А това от своя страна предполага алтруистично поведение без очакване за възнаграждение. Паоли заключава, че само благодарение на доверието и солидарността, създадени при побратимяването, става възможно чрез колективно действие да се поддържат личните интереси на членовете.

Обща характеристика за такива групи е употребата на специални символи за отличаване на принадлежността към клана като например специални татуировки. Процесът на включване в братството се извършва чрез символни церемонии, където новите членове се заклеват, а понякога се включва и кръвна клетва с новите братя. Тази терминология и ритуали се използват, за да се подсили идеята за роднинска връзка. Паоли отбелязва, че връзките между старите и новите членове се описват като връзки между баща и син.

При определянето на вътрешните граници чрез тайната, всъщност, групата представя себе си като „живот в цялост“ — затворен, самодостатъчен свят в опозиция на останалия по-широк свят, в който се намира. Така се постига независимост от външния контрол, което предполага, че групата се обявява за тотална институция (в смисъла на Goffman 1961).

Според Паоли чрез споразуменията за братство, затвърдени чрез тайната, организирани престъпни групи представят това, което Дюркем нарича клан: организация, която има смесена природа — едновременно семейна и политическа. Тя е семейство в смисъла, в който всички членове, които я изграждат, се смятат за роднини един на друг. В същото време кланът е и основен политически съюз: водачите на клана са единствените социални авторитети. Опирайки се на тези твърдения, Паоли прави извода, че както простите общества, които Дюркем наблюдава, престъпните организации също се стремят да бъдат единствения свят за техните членове и техните водачи искат да упражняват абсолютна власт върху всички присъединени към групата и върху всеки аспект от техния живот.

В силен контраст с другите три модела Паоли пише, че при клановите придържането към братството и реципрочността означава, че богатството е споделено между членовете. Авторката стига до извода, че при изграждането на строга колективна идентичност, споделените културни правила и норми увеличават груповата съгласуваност и създават изпълнени с доверие връзки между членовете на организираната престъпност.

От приноса на Паоли можем да видим параметрите на клановия модел. Основният механизъм за координация в клановете са лоялността и доверието, които възникват въз основа на споделени ценности, норми и правила. Така при управлението в клановете основната структура се поддържа чрез норми и традиции. Характерно за клановете и с ключова важност за тяхното съществуване е това, че тези норми трябва да бъдат споделени от всички членове — или това, което Дюркем (2002) нарича социална солидарност.

В клана лидерът претендира за социален авторитет, който се поддържа от статусните различия на членовете. Преобладаването на лоялността като координиращ механизъм посочва същностния аспект на клановия модел като опозиция на другите три модела — кланът не е нужно да бъде формиран около специфична целево-ориентирана дейност. Вместо това техните формации могат да обслужват множество от функции, включително социални, психологически и може би с по-малка важност икономически.

Обвързаността на основната структура на клана изисква ниво на близост между членовете, отношения „лице-в-лице“ и чести контакти един с друг. Следователно, клановете обикновено са териториално ограничени. Кланът има неделима сплотеност, която го отделя напълно от останалия свят, т.е. има ясно разграничение — „те“ и „ние“. Тази разлика между групата като съюз и останалия свят изглежда основа за съществуването на клана.

Както отбелязва Уилям Оучи (Ouchi 1980), съществена роля за вътрешното поддържане на клана играе това, което Дюркем отнася към случая на органична солидарност и нейната разлика с договорните отношения. Солидарността, която Дюркем разглежда, се очаква в съюза между индивидите, възпирани от техните нужди, като зависими един от друг. В този смисъл, Оучи заключава, че всяка професионална група, която има органична солидарност, може да бъде разглеждана като клан. Кланът, както Дюркем подчертава, осигурява голяма редовност на отношенията и така, според Оучи, се постига висока степен на дисциплина. Затова голяма роля играят и неформалните изисквания, поставяни в клана, според автора, именно културните традиции и норми, както и нормативните условия — общите ценности и доверие.

В клановете доверието трябва да се основава върху алтруистични чувства: „Ще ти дам, защото си ми брат“. Още повече, такова силно чувство на другарство трябва да мотивира индивидите да действат, жертвайки се, или поне да предприемат рискове и да се борят по-агресивно отколкото така наречените икономически рационално действащи.

II. Йерархичен модел

Джакуис отбелязва, че „Причината да имаме йерархична организация на работа не е само в това, че задачите се намират в по-ниски и по-високи степени на обвързаност — което е очевидно — но също, че съществува прекъснатост на тази обвързаност, която разделя задачите на серия от стъпки или категории — което не е толкова очевидно“ (Jaques 1991: 109).

Йерархията зависи от идеите за организация, функционална специализация и рационалност и включва стратификация на властта и следване на правила. Така действията на всяко ниво от една йерархия се ръководят от „по-горното“ и колкото „по-надолу“ в йерархията се слиза, толкова функциите стават по-тясно определени и автономията на актьорите намалява.

Йерархичният модел на организиране на престъпността е развит най-вече от Доналд Креси (Cressey 1969), който съсредоточава вниманието си върху Коза Ностра в Америка към края на 60-те години. Според Креси Коза Ностра е национално разпространена, централно контролирана, високо организирана конспиративна единица. Изследването на тази организация води Креси до представата за организираната престъпност като формална, рационална организация, основана на разделението на специфични роли. Авторът представя Коза Ностра като „фамилна“ структура с подредени по власт рангове от „Боса“ до „войниците“. Креси включва в модела си и „съветът“ от Босовете, занимаващ се с междуфамилните спорове. Вътрешна и важна част от модела на Креси са правилата за управление, които представляват сложен комплекс от правила за членовете надолу. При модела на Креси парите се „движат“ нагоре по пирамидата, а властта надолу. Така човекът на върха, който дава заповедите и извлича най-големите доходи, координира цялата структура. В описанието на Креси йерархията държи всеки слой изолиран от другия така, че да увеличава неприкосновеността от откриване и проникване и в същото време действа като оправдание за по-голямото лично възнаграждение за членовете, стоящи по-високо в организацията.

По много начини визията на Креси за организираната престъпност всъщност е отражение на теорията за бюрокрацията на Макс Вебер (1992) върху подземния свят. Представеният от Креси модел обхваща всички, с изключение на един от основните критерии, изследвани от Вебер и по-късно развити от Питър Блау (Blau 1956). Това са авторитет (единоначалие); специализация (разделение на компетенциите); продължителност (ролите в нея са за дълъг период от време); справедливост (работата на организацията се ръководи от специфични правила и безпристрастност). Креси не включва последния критерий. Дори напротив, неговите изследвания внушават, че организираната престъпност е предпочитала да запази членството ограниче-

но само за хора с италиански произход. По този начин тя се явява по-скоро като дискриминираща отколкото като справедлива и безпристрастна.

Креси не е единственият, който твърди, че организираната престъпност е йерархична структура. Робърт Андерсон (Anderson 1965) също твърди, че организираната престъпност се развива към йерархия. В противоположност на картината, представена от Креси, Андерсон добавя четвъртата дименсия към бюрократизация — предложението, че мафията достига върхната точка там, където се развива безпристрастност и справедливост.

Йерархичният модел се разглежда и от Джей Албанезе (Albanese 2004), който тръгва от определението за йерархия така както е в тълковния речник. Според него това е „група лица или неща, подредени по ранг или степен“ (Albanese 2004: 97).

Въпреки това, Албанезе посочва, че съвременните изследователи отбелязват, че организираните престъпни дейности, могат да станат по-малко йерархични и не толкова централизирани. Тези наблюдения и убеждения, развивани в следващите години, стават основа за критиките, отправяни към йерархичния модел.

III. Мрежови модел

Много изследователи изразяват скептицизъм относно съществуването на строго организиран национално разпространен престъпен заговор. Един от изследователите, поставящи на преразглеждане идеята за централизираната и строго подредена структура на организираната престъпност, е Марк Халер (Haller 1992). Той изследва една престъпна фамилия от Филаделфия и стига до заключението, че това, което се е приемало за бюрократична реалност, всъщност е било вид неформална асоциация. Изследванията на Халер показват, че организациите, заобикалящи групата на Ал Капоне, са всъщност редица от малки бизнес партньорства. Така организираната престъпност не се ръководи в бюрократичен смисъл от един Бос, а се явява по-скоро серия от инвестиции и общи бизнес интереси с разнообразни, постоянно променящи се партньори.

За разлика от йерархията, която е определена чрез вертикалното разделение на роли, власт на правилата, специализация и справедливост, мрежата може да бъде разгледана като хоризонтален подвижен и неформален начин за координиране на престъпния живот. В клановите членството се основава на ритуали и роднинство, в бюрократията членство се постига чрез формален договор, който поставя условия за очаквани задачи и функции на работниците, а при мрежовия модел членството се постига изцяло на базата на индивидуален обмен и реципрочност — членството съществува само докато продължава бизнесът. За разлика от йерархиите, при които се

предполага, че включването в тях е безпристрастно, мрежите се образуват посредством познанства и връзки и се оформят като система от задължения. Доверието при мрежите се създава при изграждането на реципрочност, като за да вземеш нещо, трябва да обещаеш да върнеш нещо в замяна, за разлика от клановите, където доверието се основава върху алтруистични чувства.

Представителите на мрежовия модел твърдят, че в организираната престъпност вместо централизирано управление се изграждат временни партньорства и по този начин се избягва рискът, в същото време се обединяват ресурсите и се осъществяват различни контакти. Така мрежовият начин на съгласуване на отношенията дава възможност за много по-голяма подвижност, не изискващ постоянството на сложната, силно — обвързвана и командвана „отгоре“ йерархия, което от своя страна улеснява самите действия в нелегалния сектор. Така мрежите допускат известна свобода и спонтанност, които при йерархията липсват.

При дефинирането на мрежовия елемент в криминалните организации, както посочва Лемийо (Lemieux 2003: 5–6), някои автори се ограничават до общата идея за мрежите като система от връзки и пресечни точки. Но тази дефиниция не е достатъчна за разграничаване на мрежите от бюрократията например. Още поне два елемента, според Лемийо, трябва да бъдат включени в една по-пълна дефиниция.

Първо, мрежата не е само система от връзки между актьори, видени като пресечна точка на интереси. В мрежата има директни или индиректни двустранни връзки между двойка актьори. С други думи, всеки актьор в мрежата може да се свързва директно или индиректно с всеки един друг актьор.

Второ, основната цел на една мрежа е вътрешното сдружение. Целта му може да бъде чувството за принадлежност към мрежата, обединяване на начин на живот, информация или повече материални ресурси.

Особено разпространена сред изследователите на организираната престъпност е идеята за мрежи от типа патрон—клиент. В своята най-проста форма отношението патрон—клиент може да бъде дефинирано като: „вертикално двоичен съюз, т.е. съюз между две личности с различен статус, власт или ресурси, всеки от които стои по-нагоре или по-надолу от него“ (Liddick 2001: 354). Превъзходящият участник в един такъв съюз се нарича патрон, а човекът с по-малко власт — клиент.

Като резултат от изследването на организираната престъпност в Детройт, Джоузеф Албини (Albini 1971) прави заключението, че организираната престъпност се изгражда от престъпни покровители, които обменят информация, връзки с правителствени служители и достъп до мрежи от данни за възможната политическа и икономическа подкрепа на клиентите. Ролите на клиент и патрон варират, зависят от предприемчивостта и така комбина-

циите се оформят, разпадат се и се преоформят с нови актьори. Албини отбелязва, че организираната престъпност всъщност се състои от обединения в една „свободна система на властови връзки“ (Albini 1971: 229). Авторът твърди, че вместо като криминално тайно общество, престъпните обединения по-скоро се състоят от система от свободно структурирани връзки, функциониращи главно, защото всеки участник се интересува на първо място от своето благоденствие.

Джереми Бойсеван (Boissevan 1974) отбелязва, че всеки човек е включен в социална мрежа — верига от лица, с които съответният човек е в контакт. Докато има връзка между редица от лица, отделната личност може да изпраща „съобщения“ към много повече хора отколкото той/тя познава директно. Това са т. нар. „приятели на приятелите“, фраза, която в Сицилия се отнася за мафиотите.

Бойсеван открива два типа средства, използвани от участниците в мрежите. Първият тип източници включва земя, работа, интелектуален капитал и специални знания, които се контролират директно. Вторият тип средства са стратегическите връзки с други хора, които контролират подобни средства или директно, или които имат достъп до такива хора. Първите той нарича „патрони“, а тези, които контролират втория тип средства, са определени като „брокери“. Така брокерът е много специален тип предприемач, който контролира втория род средства, използвайки ги за своя собствена изгода.

Бойсеван поставя въпроса какво точно правят тези „брокери“ и после продължава, давайки правдоподобен отговор: „...социалният брокер свързва директно или индиректно хората един с друг за печалба... Така той заема стратегическо място в мрежата от социални връзки, разглеждана като комуникативна мрежа“ (Boissevan 1974: 148—149).

Найджъл Колс (Coles 2001) показва, че изследователите, чиито доказателства поддържат убеждението, че има индивиди от типа на брокерите, действащи в социални мрежи, твърдят всъщност, че няма главни играчи като лидери, босове или кръстници в големите престъпни мрежи. Вместо това съществуват просто серия от временни социални спогодби между често сменящи се групи от актьори. Това може да обясни защо общоприетата законова дейност, насочена срещу така наречените босове, не успява да разруши мрежата дори след тяхното арестуване.

Но възниква въпросът какво получават от услугите на брокерите тези, които не са брокери? Този въпрос може да бъде насочен и в друга посока — дали тези роли са резултат от стратегическо поведение на отделните актьори или има нещо в структурата на мрежите, което създава ролята брокер? Разбира се, идеалният начин за предаване на информация един на друг е чрез директен личен контакт. Въпреки това, когато размерът на една мрежа

нарасне извън досега на индивидите и физическата дистанция между елементите на мрежата се разшири, пряката комуникация между всички участници става невъзможна. Един индивид не може да разчита само на един или двама души за всеки различен тип помощ, необходима му за осъществяване на неговия бизнес. Затова той трябва да осъществи контакт с колкото е възможно по-широк кръг различни индивиди. Така Колс дава отговор на поставения по-горе въпрос „Където се появят проблеми за осъществяване на контакти между индивидите, тогава ролята на брокерите ще се появи като естествен резултат от опитите на актьорите да минимизират разходите по сделките“ (Coles 2001: 585). Брокерът създава мостове на места, където в противен случай би имало структурни дупки (в смисъла на Burt 1992). Брокерът свързва хора, които по друг начин не могат да влязат в отношения. Той позволява на тези относително безвластни индивиди да станат клиенти на влиятелен патрон, който може да им гарантира покровителството, което те търсят.

Доналд Лидик (Liddick 2001) твърди, че патроните с най-голяма власт се съсредоточават само в разпределението на неформалната власт, напълно независима от институционалните или формалните власти.

При криминалните групи патронът осигурява икономическа помощ и защита срещу легалните и нелегалните изисквания на властта. Клиентът се отплаща повече в нематериални придобивки — например лоялност и уважение. Патронът може да предложи политическа или друга значима подкрепа, което прави връзката реципрочна. Брокерът действа като посредник между патрон и по-широкото общество, едновременно и легалното, и нелегалното. Брокерът действа като център за информация и може да използва позицията си, за да свързва клиентите с „правилните“ хора или за да свързва престъпниците за определени операции. Така, един единствен член може да действа като катализатор за значително количество престъпна дейност.

IV. Пазарен модел

Изследвайки криминалните мрежи, Лемийо (Lemieux 2003) стига до идеята, че криминалните организации освен мрежи са и бизнес. Тази идея на автора показва едно важно следствие, което оказва огромно влияние за развитието както на самата организирана престъпност, така и за социалния контекст, в който тя действа. Става въпрос за това, че криминалните мрежи освен че са криминални (имат престъпна дейност), са и бизнес мрежи (имат легални дейности). С други думи, една и съща криминална мрежа: 1. може да осигурява едновременно престъпна и легална дейност; 2. лесно може да преминава от нелегална към легална и обратно. Всичко това става много

по-ясно и се развива по-задълбочено чрез четвъртия подход, обясняващ как се организира престъпността.

Представителите на пазарния модел разглеждат организираната престъпност като бизнес, като част от пазара и наблягат на икономическите аспекти на този феномен. Този модел разглежда организираната престъпност като продукт на пазарни сили, подобни на тези, които са причина легалният бизнес да процъфтява или да фалира в легалния сектор на икономиката.

Една от трудностите при използването на пазарния модел се дължи от части на неопределеността на често използвания термин — пазар. Употребата на термина най-често е свързана с означаването на търговия на определена стока. Затова организираната престъпност е въввлечена в „пазара“ или в „нелегални пазарни дейности“. Въпреки това, пазарният модел може да се използва за обяснение на процеса на криминално съгласуване и за обяснение на това как и защо престъпната дейност се организира.

За да сравним пазарния модел с клановия, йерархичния и мрежовия е полезно да разгледаме различните механизми на съгласуване при всеки един от тях. Както посочихме по-напред, в клановите такъв механизъм са лоялността и доверието, които възникват въз основа на споделени ценности и норми, йерархията действа на базата на правила, зададени от върховен авторитет, а мрежата работи на основата на доверие между независими участници. За разлика от тях, пазарът действа на базата на конкуренция. Пазарната система е такава, в която свързаните независими съюзи (напр. фирми или хора) се стремят да преживеят и да печелят и правейки това, те естествено се конкурират един с друг. Обединенията в пазарния модел са рационални икономически актьори, те са предвидими дотолкова доколкото искат да оцелеят и да правят пари. При пазарния модел организираната престъпност се разглежда като управлявана от същите икономически принципи, които се прилагат и в легитимния бизнес и легалния пазар.

Схващането за организираната престъпност като продължение на легитимните пазарни дейности в нелегалните сфери не е нова. Джон Ландеско (Landesco 1968) в известен смисъл е поставил началото на тази идея със своите изследвания на организираната престъпност в Чикаго от 20-те години на XX век, когато казва, че организираната престъпност е била като „огледало на легитимния бизнес свят“ (Landesco 1968: 206)².

² Изследването на Ландеско е публикувано за първи път през 1929 година като част от доклада „The Illinois Crime Survey“, но привлича вниманието на изследователите едва през 1968 година, 39 години след първото издание. За подробности относно причините за пренебрегването на изследването на Ландеско виж въведението на Марк Халер в книгата на Ландеско (Landesco 1968: vii—xviii), както и Рейнолдс (Reynolds 1995: 63—94), която прави обстоен преглед на кариерата, научните занимания и отношенията на Ландеско с учените в Чикагската социологическа школа.

Въпреки това пазарният модел не е развит до 70-те години на XX век, когато Смит (Smith 1975) представя своята теория за предприятието. Базирайки се на идеята, че организираната престъпност е проява на по-широките икономически и социални проблеми, където организацията на престъпността и отношенията, които ръководят поведението на нелегалните предприемачи, са сегменти в един континуум на икономическа дейност. Теорията на Смит изтъква, че „търговските сделки могат да бъдат подредени на скала, която отразява нивата на легитимност в специфични пазарни сфери“ (Smith 1975: 336). Според автора, серия от пазари могат да бъдат наблюдавани, като се подредят от много легитимни до много нелегитимни. Например, един предприемач, включен в дистрибуцията на кокаин, осигурява наркотик за определен пазар по същия начин както фармацевтичните компании, разликата е, че едното предприятие е легално, докато другото не е, т.е. те действат като противоположни краища в „спектъра на легитимност“.

Според това виждане организираните престъпни групи се оформят и развиват по същия начин, по който и легитимният бизнес: те отговарят на нуждите и желанията на снабдителите, клиентите, управляващите и конкурентите. Единствената разлика между организирана престъпност и легитимния бизнес, според Смит, е, че организираните престъпници се занимават с нелегални продукти, докато легитимният бизнес по принцип не го прави.

Подобна е позицията на Албанезе (Albanese 2004), който представя пазарния модел на организираната престъпност като отклоняваща се разновидност на легитимната пазарна дейност, която често е междуетническа и ненасилствена, защото тези фактори увеличават възможностите за печалба.

Не е изненадващо, че пазарният модел е развиван и използван най-вече от икономисти, които са насочили своето внимание от легалния свят към нелегалния. Най-известният изследовател в тази област е Питър Ройтер (Reuter 1983). Ройтер предлага по-различен образ за организираната престъпност в противоположност на общоприетата вяра, а именно, че нелегалните пазари са съставени от многобройни, относително малки, често ефирни предприемачи, чиито връзки са по-близки до състезание отколкото до обединение. Ройтер забелязва, че нелегалните предприятия клонят към неинтегрираност, че са по-скоро вертикално несвързани и относително малки. Така Ройтер заключава, че тъй като наличието на много малки фирми в даден пазар е показателно, че няма централизиран или монополизиран контрол, нелегалните пазари по принцип са напълно конкуриращи се.

Според йерархичния модел престъпността е координирана на базата на рационално мислене. Според пазарния модел престъпността се коорди-

нира на основата на чисти икономически съображения — координацията на престъпността, и от тук следователно престъпната организация се оформя от пазарните сили. За разлика от мрежите и йерархиите, както казва Пауел, „пазарната координация е резултат от човешки действия, но не и от човешки дизайн“ (Powell 1991: 271).

Добър пример за това как пазарните сили директно влияят върху природата на организираната престъпност представя Стендинг (Standing 2003: 11), чрез организациите в наркопазара. Кокаинът е скъпоструваща стока, която расте най-вече в един регион на света. Тези пазарни характеристики в миналото са позволявали на определени картели да спечелят значителен пазарен дял и да прераснат в богати организации, които могат да се опитат да монополизират глобалния пазар. За разлика от това, марихуаната е далеч по-евтина стока, която расте навсякъде по света, което означава, че е далеч по-трудно за участниците да обхванат значителен дял от пазара. С други думи, пазарните сили диктуват природата и размера на престъпните организации.

Повечето от изследванията, представящи пазарния модел, са се съсредоточили върху индивидуалния, разпределен между агентите избор между легални и нелегални дейности, изправени пред различни възпиращи системи и различни възможни разходи. В такъв случай, разгледано в икономически смисъл, индивидуалните предприемачи правят „рационален избор“ за това кое е най-добро за тях и техните бизнес начинания.

Според Фиорентини и Пелтцман (Fiorentini and Peltzman 1995) степента на организиране в организираната престъпност варира от един тип незаконна дейност до следващия зависещ от някои фактори, включващи особености на разнообразните разпространителни системи и преобладаващото отношение и обществени политики, занимаващи се с дадените нелегални стоки с широко разпространение. От тук Фиорентини и Пелтцман заключават, че „...повечето агенти — дори те да не са социално отклоняващи се — често са в позиция да избират частта от техните средства, предназначена за нелегални дейности“ (Fiorentini and Peltzman 1995: 2). Това се потвърждава, според авторите и от това, че основните фактори в определянето на тези избори са точно тези, които характеризират типичния икономически избор: разходите и печалбите от различните възможности, степента на несигурност, съпътстваща разходите и печалбите, и т.н.

Като заключение може да се отбележи още веднъж, че пазарният модел ясно поставя бизнес отношенията и икономическите сили като по-важни от йерархичните задължения или етническите връзки за зараждането, поддържането и организирането на организираната престъпност.

V. Обобщение и изводи

Моделите, по които престъпността може да бъде организирана, използвайки Стендинг (Standing 2003), могат да бъдат обобщени в следната таблица:

Таблица 1: Характеристики на моделите за организиране на престъпността

	Кланове	Йерархии	Мрежи	Пазари
1.Координиращ механизъм	Лоялност	Авторитет чрез правила Надзор	Доверие Репутация	Конкуренция
2.Ограничения Спорове Решения	Лоялност Традиция Отстраняване	Административно разделение Надзор Принуда Отстраняване	Мнение (изразявано на глас) Преговори Разделяне	Изход Излизане
3.Възнаграждение за индивидите	Споделяне на равенство	По линия на ранга	Уговорени	Конкуренция
4.Набиране на нови членове	Основен на сходства Дискриминиране	Основа на специализация безпристрастност	Въвеждане Лични контакти	Определено от икономическите бариери за влизане безпристрастно
5.Информация за решения	Норми и традиции	Правила	Връзки	Цена

В обобщение може да се обърне внимание на това, че йерархичният и клановият модел се фокусират върху това как организираните престъпни групи са организирани, а мрежовият и пазарният модел се концентрират върху това как престъпните дейности са организирани. Това е причина четирите модела да не си противоречат по някакъв твърде значим начин.

Може да се предположи, че процесът на разбиране на начина, по който престъпността е организирана, би продължил своето развитие, ако тези четири модела се комбинират. Твърде често учени работят изключително само с един модел, което може да доведе до непълно разбиране, защото е по-малко вероятно криминалните реалности да се подчиняват само на един

от тези модели и е далеч по-вероятно да съдържат елементи от всички или някои от четирите модела.

Тук може би си струва да се разгледа Коза Ностра, която се показва в литературата зад всеки един от четирите модела. Паоли описва едно широко, тайно, егалитарно общество, чиито членове са ограничени заедно чрез статусно отношение или роднински връзки. Креси е мислел, че е разкрил кохерентна национална организация, която е действала като бюрократична единица. Халер и други изследователи са предполагали, че реалността е била далеч по-малко ръководена и това, което се е разбирало като мафия, е било по-скоро мрежа от свързани индивидуални предприемачи, свободно обвързани един с друг. Докато Ройтер е твърдял, че организациите са били доста по-малко близки и е настоявал на ролята на пазарните сили, които са поддържали престъпния свят конкурентен и фрагментиран.

Всеки модел може да бъде разгледан като допълване на другия — в една ситуация може да има повече смисъл да се конкурираш, докато в друга може да е по-важно да се поддържа съгласие. При комбинирането на тези четири модела може да се появи изкушението йерархиите да се видят като мрежи, мрежите като йерархии, пазарите като кланове, йерархиите като кланове и т.н., докато четирите модела станат неясни и евентуално изчезнат.

Също така клановият модел може да се разглежда не толкова като отделен модел за организиране на престъпността, колкото като подсилване на престъпната организация особено в йерархичния и донякъде в мрежовия модел. А пазарният модел, както отбелязват Пасас и Нелкен (Passas and Nelken 1993), по-скоро обсъжда трудно установимата и често пренебрегваната граница между легални и нелегални действия.

При разглеждането на моделите като статични „инструменти“ за анализ на начина, по който престъпността се организира, се забелязва, че изследователите пропускат един много важен аспект. В техните анализи липсва изследване на влиянието на самата околна социална среда върху тези модели. С други думи, дали и как въздейства например политическата обстановка в дадена държава върху начина, по който ще се организира престъпността. Дали смяната на политиките няма да доведе и до организационна смяна сред престъпниците, която да ги прави по-ефективни с оглед на новата обстановка. Следвайки тази логика, може да се предполага, че при определен вид политика и вследствие на това на специфично икономическо развитие, йерархичният тип организация, например, би бил по-подходящ, а при смяната (или отпадането) на съответните политически и/или икономически сили пазарният модел да измести йерархичния модел като по-ефективен. Например, бъдещи работи биха могли да изследват динамичната връзка между четирите модела и контекста, в който престъпността съществува.

Това може да послужи при отговор на въпроси като: Какви условия определят доминирането на един от моделите? Как законодателството влияе върху начина, по който престъпността се организира? Има ли връзка между моделите и типовете интервенция? и т.н.

Едно вникване във всеки един от моделите би могло да направи възможно и учените, и разследващите органи да разберат, че видимото напрежение между различните модели на организираната престъпност е без значение и е по-скоро спорно. Всеки един от тях може да допринесе за общата картина, която се стремят да получат изследователите на организираната престъпност и затова е важно да се отбележи, че четирите модела могат да бъдат ключови инструменти за много бъдещи изследвания върху организирани форми на престъпността.

Литература

- Вебер, М. 1992. *Социология на господството. Социология на религията*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.
- Дюркем, Е. 2002. *За разделението на обществения труд*. София: СОИМ.
- Репецкая, А. 2000. *Организованная преступность в сфере экономики и финансовые проблемы борьбы с ней*. Available on the Internet at: www.irkcenter.isea.ru/issledovan/orgpresrus/1.htm 14.10.2004.
- Abadinsky, H. 2002. *Organized crime*. 7th ed. Belmont: Wadsworth/Thomson.
- Albanese, J. 2004. *Organized Crime in Our Times*. 4th ed. LexisNexis/Anderson.
- Albini, J. 1971. *The American Mafia: Genesis of a Legend*. New York: Irvington.
- Allum, F., R. Siebert. 2003. „Organized Crime: A Threat to Democracy?“. In: Allum, F., R. Siebert. *Organized Crime and the Challenge to Democracy*. London and New York: Routledge.
- Anderson, R. 1965. From Mafia to Cosa Nostra. *American Journal of Sociology*, 71: 302–310.
- Berdal, M., M. Serrano. 2002. „Introduction“. In: Berdal, M., M. Serrano (eds.). *Transnational Organized Crime and International Security*. Colorado and London: Lynne Rienner Publishers.
- Blau, P. 1956. *Bureaucracy in Modern Society*. New York: Random House.
- Boissevan, J. 1974. *Friends of Friends: Networks, Manipulators and Coalitions*. Oxford: Blackwell.
- Burt, R. 1992. *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Cambridge and London: Harvard University Press.
- Carrabine, E., P. Iganski, M. Lee, K. Plummer, N. South. 2004. *Criminology: A Sociological Introduction*. London and New York: Routledge.
- Coles, N. 2001. It's Not What You Know — It's Who You Know That Counts: Analysing Serious Crime Groups as Social Networks. *British Journal of Criminology*, 41: 580–594.
- Cressey, D. 1969. *Theft of the Nation: The Structure and Operations of Organized Crime in America*. New York: Harper & Row.
- Fiorentini, G., S. Peltzman. 1995. „Introduction“. In: Fiorentini, G., S. Peltzman (eds.). *The Economics of Organized Crime*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Friman, H., P. Andreas. 1999. „International Relations and the Illicit Global Economy“. In: Friman, H., P. Andreas (eds.) *The Illicit Global Economy and State Power*. New York: Rowman and Littlefield Publishers.
- Goffman, E. 1961. *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New York: Anchor Books.

- Haller, M. 1992. Bureaucracy and the Mafia: An Alternative View. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 8: 1–10.
- Jaques, E. 1991. „In Praise of Hierarchy“ In: Thompson, G., J. Frances, R. Levacic, J. Mitchell. *Markets, Hierarchies and Networks: Coordination of Social Life*. London and New Delhi: Sage Publications.
- Landesko, J. 1968. *Organized Crime in Chicago*. Chicago and London: University of Chicago Press.
- Lemieux, V. 2003. Criminal Networks. *Royal Canadian Mounted Police*. Available on the Internet at: www.rcmp-grc.gc.ca/ccaps/10.11.2004.
- Liddick, D. 1999. *An Empirical, Theoretical, and Historical Overview of Organized Crime*. New York: Edwin Mellen Press.
- Liddick, D. 2001. Political Fund-Raising, Patron-Client Relations, and Organized Criminality: Two Case Studies. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 17: 346–357.
- Lyman, M., G. Potter. 2003. *Organized crime*. 3rd ed. New Jersey: Prentice Hall.
- McIllwain, J. 1999. Organized Crime: A Social Network Approach. *Crime, Law & Social Change*, 32: 301–323.
- Ouchi, W. 1980. Markets, Bureaucracies and Clans. *Administrative Science Quarterly*, 25: 129–141.
- Paoli, L. 2001. Crime, Italian Style. *Daedalus*, 130: 157–185.
- Paoli, L. 2003. *Mafia Brotherhoods: Organized Crime, Italian Style*. Oxford: Oxford University Press.
- Passas, N., D. Nelken. 1993. The Thin Line Between Legitimate and Criminal Enterprises: Subsidy Frauds in the European Community. *Crime, Law & Social Change*, 3: 223–244.
- Potter, G. 2004. *Models of Criminal Organizations*. Available on the Internet at: www.policestudies.eku.edu, 16.11.2004.
- Powell, W. 1991. „Neither Market nor Hierarchy: Network Forms of Organization“ In: Thompson, G., J. Frances, R. Levacic, J. Mitchell. *Markets, Hierarchies and Networks: Coordination of Social Life*. London and New Delhi: Sage Publications.
- Reuter, P. 1983. *Disorganized Crime*. Cambridge: MIT Press.
- Reynolds, M. 1995. *From Gangs to Gangsters: How American Sociology Organized Crime, 1918–1994*. New York: Harrow & Heston.
- Simmel, G. 1906. The Sociology of Secrecy and of Secret Societies. *American Journal of Sociology*, 11: 441–498.
- Smith, D. 1975. *The Mafia Mystique*. London: Hutchinson.
- Standing, A. 2003. *Rival Views of Organized Crime*. Pretoria, South Africa: Institute for Security Studies.
- von Lampe, K. 2003. „The Use of Models in the Study of Organized Crime“. Paper Presented at the 2003 Conference of the European Consortium for Political Research. Marburg 19 September 2003.